

УДК 334.12.4:018

В. І. БАЮРА

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ЯК ШЛЯХ ПОДОЛАННЯ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ МІЖ СУСПІЛЬСТВОМ І ПРИРОДОЮ

Стаття присвячена оптимізації процесу екологізації економіки, що виявляється в еквівалентності обміну між природою й людиною на основі оптимальних організаційно-технічних рішень зі створення екосистем з використанням наданих природою матеріальних і технічних факторів. Екологізація економіки не є абсолютно новою проблемою. Практичне впровадження принципів екологічності тісно зв'язане з пізнанням природних процесів і досягнутим технічним рівнем виробництва. Орієнтація народного господарства на інтенсивні методи господарювання потребує того, щоб природоохоронна діяльність, як і будь-яка інша, була б підпорядкована кінцевим результатам – підвищенню добробуту та всебічному розвитку особистості. Але показники якості довкілля в плановій практиці поки що не стали мірилом добробуту населення. Тобто необхідна струнка система управління якістю довкілля, соціально-економічні нормативи якого можуть задаватися не лише технічними, а й економічними можливостями.

Ключові слова: екологічна ситуація, екологізація економіки, соціально-економічний норматив, виробниче середовище, управління якістю довкілля.

Рушійною силою розвитку людського суспільства є суперечності між безмежною здатністю розвивати матеріальні й духовні потреби та обмеженістю природних і енергетичних факторів, які людство на кожній стадії розвитку цивілізації спроможне використовувати. Загострення екологічної ситуації – це тимчасова невідповідність між рівнем розвитку продуктивних сил, характером виробничих відносин і можливостями природи до відтворення ресурсів. Звідси постає питання оптимізації процесу переходу до нового типу матеріального виробництва, коли вичерпані природні умови, що становили основу попереднього, удосконалення його алгоритму й методології.

Наразі розгляду питання екологізації економіки присвячена значна кількість праць. Різноманітність публікацій, застосування в них різного понятійного апарату, методів дослідження свідчить про складність цього питання, яке розглядали такі дослідники, як: Ю. І. Бистраков, С. М. Дорогунцов, Т. Ф. Завгородня, А. В. Колосов, В. М. Прадун, О. С. Савченко, І. І. Синякевич, О. А. Шубравська.

Мета статті полягає в обґрунтуванні ефективності системного підходу, спрямованого на створення кінцевої продукції й експлуатації її без критичних для середовища техногенних навантажень.

Тільки усвідомивши єдність розвитку суспільства й природи, можна ефективно спрямовувати зусилля на раціональне використання природних факторів, на управління їх станом і на конструювання середовища прожи-

вання. При цьому потрібно враховувати зростання значення новітніх знань і уявлень про формування біологічного життя на Землі. Вивчення історії планети дає суспільству уявлення про створення сучасної екологічної ситуації, її кризових моментів, причинах виникнення і шляхах подолання. Історія людства надає змогу простежувати взаємозв'язок екологічних і соціально-економічних процесів: кризових ситуацій, міграції населення, зміни суспільних формацій.

Особливістю сучасної екологічної ситуації є технологічний рівень використання законів природи, пов'язаний з переходом від макрорівня (механічний вплив на предмет праці, відбір у біології) через мікрорівень (подрібнення чи переробка, селекція нових сортів рослин і порід тварин) до молекулярного й атомарного рівнів (квантово-механічні, термоядерні процеси, генна інженерія в біології). Технологія виробництва будується на виділенні й посиленні природних процесів, спрямованих на досягнення певних цілей, прискоренні виробництва кінцевої продукції, що потребує чистих речовин і умов їх сплавів (космічна металургія).

Як справедливо вказує Л. Мельник, сучасна технологія виробництва – ланка у взаємодії не лише суспільства з природою, а й індивідуума із суспільством і природою [4]. Вона дає суспільству можливість використовувати природні речовини й енергію, пристосовувати для життя людини природне оточення. Вплив технології на особистість породив певні небезпеки, зв'язані зі стресами (фізична детренованість, високий темп життя) й емоційним втручанням (шум, телерадіовіщання, урбанізація). Не оцінені повною мірою межі адаптації людини до фізичних і психологічних навантажень. Причина всіх перелічених явищ, як зазначає Т. Завгородня, у штучності, «відчуженості» технології від природних процесів, у порушеннях, які вона вносить у природні екологічні системи [2].

Оцінюючи вплив технологій на навколишнє середовище, насамперед аналізують зміну показників «відходи – продукція», які відображають зменшення чи збільшення обсягу забруднень. Отримані бальні оцінки виражають ступінь прийнятності цього рішення. Як правило, на останок орієнтуються на встановлені норми забруднення. За цього способу особливого значення набувають узагальнені показники.

Відбуваються постійні спроби ввести оцінку екологічності в розрахунок народногосподарського ефекту. В одних випадках, на думку С. Дорогунцова, акцент ставлять на усунення погіршення виробничого середовища і втрат прибутку через зміну складу працюючих (тимчасова непрацездатність, вихід по інвалідності і професійним захворюванням), в інших – на усунення зростання забруднення довкілля нейтралізацією токсичних відходів і залученням вторинних ресурсів у господарську діяльність [1]. Оскільки витрати на відтворення не відображені в собівартості продукції, отриманий екологічний ефект сумують з прямим, економічним.

За вдосконалення системи оцінок технічного рівня і якості продукції необхідно орієнтувати науково-технічний прогрес на вирішення соціально-економічних завдань: збільшення матеріальних благ, покращення умов життя. Отримані результати виявляються в зменшенні забруднення довкілля, економії витрат на відтворення природних факторів (геологорозвідувальні роботи, розробка родовищ і освоєння нових територій, пов'язані з порушенням екосистем), забезпеченні зручностей для високопродуктивної експлуатації й надійності роботи техніки. Такий підхід називають системним, оскільки він визначає інтегральний ефект від технологічного процесу, спрямованого на створення кінцевої продукції й експлуатації її без критичних для середовища техногенних навантажень.

Екологізація економіки не є абсолютно новою проблемою. Практичне впровадження принципів екологічності тісно пов'язане з пізнанням природних процесів і досягнутим технічним рівнем виробництва. Новизна виявляється в еквівалентності обміну між природою й людиною на основі оптимальних організаційно-технічних рішень зі створення, наприклад, штучних екосистем, з використання наданих природою матеріальних і технічних факторів.

У процесі екологізації економіки можна виділити деякі особливості. Наприклад, щоб скоротити до мінімуму збитки, заподіювані довкіллю, в окремому регіоні потрібно виготовляти лише один вид продукції. Якщо ж суспільству необхідний розширений набір продуктів, то доцільно розробляти безвідходні технології, ефективні системи й техніку очищення, а також контрольню-вимірювальну апаратуру. Це надасть змогу налагодити виробництво корисної продукції з побічних компонентів і відходів галузей. Доцільно переглянути технологічні процеси, що вже склалися, які завдають шкоду довкіллю. Основні цілі, до яких прагне суспільство під час екологізації економіки, – зменшення техногенного навантаження, підтримання природного потенціалу шляхом самовідновлення й режиму природних процесів у природі, скорочення втрат, комплексність вилучення корисних компонентів, використання відходів як вторинних ресурсів.

Для оцінювання екологоприйнятних рішень у числі основних критеріїв передбачено врахування ступеня досягнення прийнятної якості довкілля й основних природних комплексів. Практично це поняття до нинішнього часу не знайшло досить чіткого відображення ні в планових, ні в статистичних матеріалах. Але необхідність досягнення такого стану потрібно розглядати як цільову установку, соціальне замовлення природоохоронної діяльності й природокористування в цілому.

При розміщенні підприємств необхідно брати до уваги той факт, що розбіжності між регіонами за гостротою екологічної ситуації породжують неоднакові вимоги до спеціалізації виробництва.

Існує зв'язок між якістю продукції і якістю довкілля: чим вища якість продукції (з урахуванням екологічної оцінки використання відходів

і результатів природоохоронної діяльності в процесі виробництва), тим вища якість довкілля.

Яким чином можна забезпечити потреби суспільства у прийнятній якості довкілля? Як зазначає О. Шубравська, подоланням негативних впливів за допомогою обґрунтованої системи норм і нормативів з поєднанням розрахункових методів гранично допустимих викидів та скидів і заходів із захисту середовища; розумним (комплексним, економічним) використанням природних факторів, що відповідає екологічним особливостям певної території; екологічною орієнтацією господарської діяльності, плануванням і обґрунтуванням управлінських рішень, які забезпечуються прогресивними напрямками взаємодії природи й суспільства, екологічною атакцією робочих місць, технології продукції, що виготовляється [3].

Крім того, доречним видається налагодження комунікацій із суспільством, яке повинно виступати активним учасником процесу екологізації. Для цього потрібно визначити фактори, які визначають ступінь відповідності реакції суспільства ідеї комунікаційного впливу на нього. По-перше, це ступінь актуальності екологічної проблеми для окремої людини, яка визначається ступенем її практичного інтересу до питання задоволення якоїсь своєї потреби. Чим більш актуалізованою для людини є якась проблема, чим більший інтерес вона виявляє до способів задоволення якоїсь своєї потреби, тим більшою увагою буде користуватися відповідна комунікація, тим більший вплив вона може справити на людину.

По-друге, рівень підготовленості суспільства, окремої людини до розуміння, усвідомлення, осмислення екологічної проблеми. Якщо суспільство не сприймає комунікаційне звернення як актуальне, то воно, напевно, не буде докладати зусиль для з'ясування його змісту. Водночас досить часто люди «розшифровують» навіть не актуальну для них комунікаційну інформацію – робиться це спонтанно, підсвідомо, просто заради інтересу. Така обробка інформації відбувається тому, що її дуже багато, і вже просто неможливо не помічати. Обробка інформації – свідомо чи несвідомо – вимагає наявності певних даних у її отримувача. Якщо відправник комунікаційного повідомлення хоче довести окремі переваги екологізації економіки й використовує при цьому технічні терміни, то потрібно мати впевненість у тому, що цільовій аудиторії будуть зрозумілими ті її переваги, які доносяться через використання цих термінів. Отже, чим вищим буде рівень підготовленості споживача до обробки повідомлень, тим більшими є шанси того, що комунікація буде мати ефект, тобто вплине на поведінку людини, і навпаки.

По-третє, джерело комунікації. Одна й та сама інформація може бути по-різному сприйнята залежно від того, яким є її джерело. Джерело є фактором ставлення суспільства до тієї інформації, що надійшла. Через ставлення до джерела інформації формується його сприйняття та відповідна реакція практичних рішень. Джерело інформації впливає не стільки на

змістову складову процесу обробки інформації, скільки на ступінь довіри отримувача до неї. Ступінь довіри до інформації, по-перше, визначає доцільність – недоцільність реагування на неї, тобто її обробки; по-друге, позначається на глибині обробки інформації людиною, її ставленні до неї; по-третє, створює певний емоційний фон, який впливає на рівень активності людини в практичному реагуванні на оброблене нею повідомлення.

Відсутність іміджевої гармонії «представник – екологічна проблема» призводить до того, що «представник» фактично набуває ролі особи, здатної лише привернути увагу. Це теж непогано. Але «увага» плюс «гармонія» створюють більш сильний ефект, тому що в цьому разі не тільки привертають увагу, а й формують у суспільстві певну думку щодо проблеми, тобто увага трансформується на певну її оцінку; особа-представник, яка здатна викликати до себе довіру з боку інших людей, може створювати ефект перенесення довіри людей. Залежно від того, яким є стан людей з погляду готовності до сприйняття комунікаційних повідомлень, комунікатори можуть використовувати різні форми впливу на них, форми їх переконання. Отже, суспільство є основним об'єктом комунікаційного впливу. Комунікації орієнтовані на те, щоб вплинути на споживацький попит в інтересах тих, хто пропонує вирішення проблеми.

Збитки, заподіювані природі при виготовленні та споживанні продукції, – результат нераціонального природокористування. Виникла об'єктивна необхідність встановлення взаємозв'язків між результатами господарської діяльності й показниками екологічності продукції, що виготовляється, технологією її виробництва. Це, відповідно до законодавства, потребує від трудових колективів додаткових витрат, які необхідно враховувати під час планування. На підприємстві доцільно розмежовувати витрати на охорону довкілля, екологічної якості, які пов'язані з виробництвом продукції і з доведенням продукту до певного рівня, або ж із заміною його іншим, більш екологічним.

Обґрунтування екологічності є невід'ємною частиною системи управління, яка впливає на вибір пріоритетів у забезпеченні народного господарства природними факторами й послугами в межах намічених обсягів споживання.

Розбіжності виробничих інтересів і галузевих завдань визначають особливості погляду фахівців на проблему екологізації виробництв, застосовуваної та створюваної техніки й технології. У зв'язку із цим заслуговує на увагу узагальнене ранжування результатів експертного дослідження способів вирішення природоохоронних завдань.

Орієнтація народного господарства на інтенсивні методи господарювання потребує того, щоб природоохоронна діяльність, як і будь-яка інша, була б підпорядкована кінцевим результатам – підвищенню добробуту та всебічному розвитку особистості. Але показники якості довкілля в плановій практиці поки що не стали мірилом добробуту населення. Тобто необхідна струнка система управління якістю довкілля, соціально-економічні

нормативи якого можуть задаватися не тільки технічними, але й економічними можливостями.

Зі зростанням промислового виробництва, його індустріалізацією заходи, спрямовані на захист середовища, які базуються на нормативах гранично допустимих концентрацій і їх похідних, стають недостатніми для зниження забруднень, що вже утворилися. Тому природним є звернення до пошуку укрупнених характеристик, які, відображаючи реальний стан середовищ, допомогли б вибору екологічно й економічно оптимального варіанту, а в забруднених (порушених) умовах – визначили б черговість відновлювально-оздоровчих заходів.

Відбуваються спроби на основі єдиного методичного підходу, розрахунком часткових і узагальнюючих показників виразити взаємозв'язок натуральних та вартісних характеристик у прийнятті економічно доцільного й екологічно зумовленого (прийнятного) рішення. Пріоритетність натуральних параметрів, показників відповідає потребам ресурсозабезпечення суспільного виробництва. Вартісні показники повинні відображати результативність зусиль зі зниження (підвищення) техногенного навантаження на природу. За їх допомогою виконують розрахунок екологічної шкоди й оцінюють ефективність заходів зі стабілізації режиму природокористування. З переходом на шлях інтенсивного розвитку економіки важливу роль відведено системі економічних показників, наділених важливими функціями господарської діяльності: плановою, обліковою, оціночною, контрольною й стимулюючою. Як усякий системний утвір, що являє собою не довільну сукупність, а взаємопов'язані елементи в певній цілісності, економічні показники мусять відображати кінцевий результат з урахуванням усіх фаз відтворювального процесу.

Висновки. Таким чином, з переходом на шлях інтенсивного розвитку економіки важливу роль потрібно відвести розробці та впровадженню системи управління якістю довкілля, соціально-економічні нормативи якого будуть задаватися економічними можливостями, що сприятиме підвищенню добробуту та всебічному розвитку особистості.

Список використаної літератури

1. Дорогунцов С. Державне регулювання. Техногенно-екологічні безпеки в регіонах України. *Економіка України*. 2002. № 4. С. 70–71.
2. Завгородня Г. Удосконалення інструментів економічного механізму охорони навколишнього природного середовища. *Економіка України*. 2000. № 2. С. 67–70.
3. Шубравська О. Сталий економічний розвиток: поняття і напрями досліджень. *Економіка України*. 2005. № 1. С. 36–42.
4. Мельник Л. Г. Екологічна економіка та управління природокористуванням. Суми: Терра, 2006. 234 с.

Стаття надійшла до редакції 02.10.2019.

Баюра В. И. Экологизация экономики как путь преодоления противоречий между обществом и природой

Статья посвящена оптимизации процесса экологизации экономики, который проявляется в эквивалентности обмена между природой и человеком на основе опти-

мальных организационно-технических решений по созданию экосистем с использованием созданных природой материальных и технических факторов. Экологизация экономики не является абсолютно новой проблемой. Практическое внедрение принципов экологичности тесно связано с познанием природных процессов и достигнутым техническим уровнем производств. Ориентация народного хозяйства на интенсивные методы хозяйствования требует, чтобы природоохранная деятельность, как и любая другая, была бы подчинена конечным результатам – повышению благосостояния и всестороннему развитию личности. Но показатели качества окружающей среды в плановой практике пока не стали мерой благосостояния населения. То есть необходима четкая система управления качеством окружающей среды, социально-экономические нормативы которого могут задаваться не только техническими, но и экономическими возможностями.

Ключевые слова: экологическая ситуация, экологизация экономики, социально-экономические нормативы, производственная среда, управление качеством окружающей среды.

Bayura V. Greening the Economy as a Way to Overcome the Contradictions Between Society and Nature

The article is devoted to optimizing the process of greening the economy, which is manifested in the equivalence of the exchange between nature and man on the basis of optimal organizational and technical decisions to create ecosystems using material and technical factors provided by nature. In order to improve the system of assessments of technical level and quality of products, it is necessary to orient scientific and technological progress on solving socio-economic problems - increase of material goods, improvement of living conditions. The results are manifested in the reduction of environmental pollution, cost savings on reproduction of natural factors (exploration, development of fields and development of new territories related to ecosystem disruption), providing facilities for high-performance operation and reliability of technology. This approach is systematic because it determines the integral effect of a technological process aimed at creating the end product and operating it without critical to the man-made loads. Greening the economy is not a completely new problem. The practical implementation of environmental principles is closely linked to the knowledge of natural processes and the technical level of production. The novelty is manifested in the equivalence of the exchange between nature and man on the basis of optimal organizational and technical solutions to create, for example, artificial ecosystems, using the material and technical factors provided by nature. Damage to nature in the production and consumption of products - the result of irrational use of nature. There was an objective need to establish the relationship between the results of economic activity and the environmental performance of manufactured products with the technology of its production. Environmental justification is an integral part of the management system, which influences the choice of priorities in providing the economy with natural factors and services within the planned consumption levels. The divergence of production interests and sectoral tasks determine the peculiarities of the specialists' view on the problem of greening production, applied and created technology and technology. In this regard, the generalized ranking of the results of the expert study of ways of solving environmental problems is noteworthy. Orientation of the national economy to intensive methods of management requires that environmental activities, like any other, be subordinated to the final results - the enhancement of well-being and comprehensive development of the individual. But environmental quality indicators in the planned practice have not yet become a measure of the well-being of the population. That is, a system of environmental quality management is needed, the socio-economic standards of which can be set not only by technical but also by economic opportunities.

Key words: ecological situation, greening the economy, socio-economic standards, work environment, environmental quality management.